

נועם אליעזר

האזינו

באיסור לדון בדיני גוים

כי לא כצורינו צורם ואויבינו פלילים
(דברים ל"ב, ל"א).

פרש"י (שמות כ"א, א), כשאויבינו פלילים זהו עדות לעילוי יראתם.

בדין המתחייב בקנין להתדיין עם חבריו בערכאות

א) הנה כתב בשו"ע חו"מ (סימן כ"ו סעיף ג), המקבל עליו בקנין לידון עם חבריו לפני הגוים אינו כלום ואסור לידון בפניהם. - והטור (שם) הביא מספר התרומות (שער ס"ב ח"א סימן ד), דהמתחייב בקבלת קנין להתדיין עם חבריו בערכאות שם גוים, לא חל הקנין ואסור להם להתדיין שם.

ויעוי"ש דמייטי הכי מתשו' הרי"ף ושני טעמים נאמרו בדבר. חדא, משום שהוא מתנה על מה שכתוב בתורה, ועוד, משום קנין דברים. - ועי' ביאור הגר"א בשו"ע חו"מ (בסימן כ"ב ס"ק ט"ו, וסימן כ"ו סק"ח).

ביאור הבי' דברי בעה"ת

ב) ויעוי"ש בבעל התרומות שכתב דאם יש זכות שיכול התובע לזכות בה רק בערכאות ולא בדיני ישראל, מועילה התחייבותו של הנתבע בקנין להתדיין בערכאות ואינו יכול לחזור בו.

וביאר הבי' בזה"ל: "כיון שיכול לזכות בדינים ולא בדיני ישראל כשהוא נוטל קנין הוי ליה כמשבעד נכסיו לפרוע אותו זכות שזוכה בדיניהם ולפיקך מועיל הקנין. אבל הכא שיכול לכופו בדיני ישראל כמו בדיני גוים, נמצא שהקנין אינו מעלה ולא מוריד לענין ממון, אלא לענין שמחייב עצמו לילך לפני

דייני גוים, ואין זה אלא קנין דברים ואינו כלום". עכ"ד.

מקור דברי הבי'

ויסוד החילוק מתבאר מתשו' הרי"ף הנ"ל, דמייטי בעל התרומות (שם), והביאו הטור (שם) שמפרש מש"כ הרי"ף דאי מקבל עילויה סהדותא דגוים וקנו מינה וכו', דהיינו לומר דמקבל עליו דיי גוים הוי כמקבל סהדותא דגוים, דבין בזה ובין בזה אם קנו מידו אין לאחר קנין כלום.

ביאור ה"ברק הבית"

אולם בבדק הבית כתב על זה: "ואינו מוכרח", וממילא המקבל עליו דיני גוים חשיב מתנה על מה שכתוב בתורה.

דברי הסמ"ע

ג) והסמ"ע (בסימן כ"ו ס"ק י"א) כתב דאם כתב בפירוש שידון עמו בדיני הגוים מפני הזכות שיש לו בדיניהם יותר מדיני ישראל, צריך לדון עמו בדיני גוים אף במקום שיש דיני ישראל שיכולין לדונו ולהוציאו מידו. - וז"ל: "עיין בתשובת הרא"ש (כלל י"ח סימן ד) והטור (שם סעיף ו) הביאו, שכתב ז"ל, ואף על פי שכתב בשטר לדון בדיני האומות, אין בכלל זה שלא ישמט, שאין הכוונה בזה שאם הוא אלם ולא ציית דינא דישראל שיכריכוהו בדין האומות, אבל לא שיעבור על ד"ת כו'. ומשמע מזה, דהיינו דוקא כל שכתב סתם שידון בדיני האומות, ומטעם שכתב, דאז אמרינן דלא היתה כונתו לעבור על ד"ת, אבל אם כתב בפירוש בשטר שמתחייב נפשו לדון על כל פנים לפניהם, דאז אמרינן דלא היתה כונתו לעבור על דברי תורה, אבל אם כתב בפירוש בשטר שמתחייב נפשו לדון על כל

פנים לפניהם, מודה להרי"ף ובעל התרומות שכתבו שאם אין להמלוה זכות בזה לא חל על זה הקנין דהוי ליה קנין דברים, אבל אם יש למלוה זכות בזה אין בידו כח לחזור בו, דהקנין חל על נכסיו שנשתעבדו לו על אותו זכות שקיבל עליו לדון לפני דייני גוים". עכ"ד.

דברי הסמ"ע בסימן ס"א

ד) והסמ"ע בחו"מ (בסימן ס"א ס"ק י"ד) כתב דכשיש מנהג בעיר לירד לגבות מנכסי הלוה ובלא שומא, כשכתוב כן בשטר, רשאי לנהוג כן, ואין זה מתנה לעקור דין תורה. - ודקדק הכי מתשו' הרא"ש (כלל ס"ח סעיף י"ג), וכן פסק בשו"ע (סימן ק"ג סעיף ז).

ויעוי' בתשו' הרמ"א (סימן ק"ח) שכתב על דברי תשו' הרא"ש (כלל ס"ח סעיף י"ג) הנ"ל, בזה"ל: "ואגב גררא אנו לומדים דאף מי שנשתעבד שיש לכופו בדיני גוים אין לו רשות לדון בפניהם אלא אם לא ירצה הנתבע לדון בפני דייני ישראל וגם זה אחר ההתראה בפני בית דין". עכ"ד.

הערת ה"נתיבות המשפט" בסי' ס"א

והנה ב"נתיבות המשפט" (סימן ס"א סק"ט) העיר על דברי הסמ"ע דמה יועיל מנהג לעבור על דברי תורה. וכתב: "ומדברי הסמ"ע מוכח דהעיקר תלוי בקיבל על עצמו, דכיון שהלוה קיבל על עצמו אין בו איסור תורה, רק כשאין מנהג אנו מפרשים דכונתו היא כשלא יהיה דיין, וכשיש מנהג מפרשים דבריו סתם אפילו כשיהיה דיין.

דברי ה"ערך שי" וה"ערך השולחן"

ויעוי' בספר "ערך שי" (אהע"ז סימן ס"ו סעיף י"א) ובספר "ערך השולחן" (חו"מ סימן ס"א סעיף ג)

דברי הרמ"א בחו"מ סי' כ"ז ס"א

ח) וברמ"א חו"מ (סמן כ"ז סעיף א') כתב, מי שהלך בערכאות של גויים ונתחייב בדיניהם ואחר כך חוזר ותובעו לפני דיני ישראל יש אומרים שאין נזקקין לו, ויש אומרים דנזקקין לו אם לא שגרם הפסד לבעל דינו לפני גוים, והסברא ראשונה נראה לי עיקר. - והיינו, שאחד תבע את חברו בערכאות, והתובע יצא חייב בדיניהם, ושוב רוצה לתבעו בדין תורה שמא יצא זכאי, דעת המהרי"ק (סימן קפ"ח) שהוא דעה קמייטא שהכריע הרמ"א כוותיה, דאין נזקקין לו. - ונימוקו, דכיון שעשה איסור שהלך לערכאות קנסוהו חכמים, וכמ"ש התומים (שם סק"ב) והנתיבות המשפט (שם סק"ב) והגר"א (שם סק"ד). והלבוש (סעיף א') כתב משום מגדר מילתא. וכ"כ בתשו' השל"ה הנדפסת בתשובת "אבן השוהם" (סימן כ"ב), וציינו הגרעק"א (בסימן כ"ז סעיף א').

ביאור ה"ערך שי"

ובספר "ערך שי" (שם) כתב טעם אחר, דמכיון דמהתורה בעינן סמוכים, וחכמים תיקנו דסגי בהדיוטות משום נעילת דלת בפני לוין, ממילא הוי כאומר אי אפשרי בתקנת חכמים על ממון זה, ולכן אוקמוה אדאורייתא, וכדקיי"ל בשו"ע אהע"ז (סימן ס"ט סעיף ד').

וכתבו הלבוש וה"נתיבות המשפט" הנ"ל דאפילו אם הנתבע גרם להפסידו בדיניהם, וכגון שנתן שוחד לעוות המשפט, אין נזקקין לו. ומכל מקום הנתבע עצמו מחוייב לשלם כל מה שחייב לו על פי דין תורה ואפילו אם הוא מסופק צריך לדון לפני דיני ישראל שלא יהיה ספק גזל תחת ידו.

ביאור התומים

אמנם התומים (סימן כ"ז סק"ב) כתב שאין צריך לשלם לו כלל, דכיון שתבעו בערכאות כבר מחל זכותו שיש לו בדין תורה, וכמי שקיבל עליו פסול לדון, וכדקיי"ל בשו"ע (סימן כ"ב סעיף ב'). וכ"כ בתשו' התשב"ץ (ח"ג סימן ס"ח).

דעת המרדכי

ודעה בתרייתא הוא דעת המרדכי, והיינו שאם כבר הפסיד הנתבע על ידו בערכאות שוב אין נזקקין לתובע להעניש את הנתבע

אפשר לפרש לשונו רק שנתכוין לזכות בבית משפט של הגויים, בזה בית דין של ישראל פוסקים לו כך. ולא לייקר שם עבודה זרה. ובעיקר דברי הסמ"ע הקשה התומים דכיון דמודה דתנאי לא מהני מפני דחשיב מתנה על מה שכתוב בתורה, אם כן מה מועיל קנין. וזו לא שמענו מעולם דהמתנה לעבור על דברי תורה דתנאי בטל, שיועיל בו קנין, מה מועיל קנין. ע"ש שהוכיח כדבריו מב"מ (צ"ד). - אולם יעו"ב בט"ז בחו"מ (סימן ר"ז סעיף ד').

כדינא דשו"ע חו"מ סי' כ"ז ס"ד

ז) והנה קיי"ל בשו"ע חו"מ (סימן כ"ז סעיף ד') דמי שלא ציית דינא, ורוצה לילך לדון בערכאות של גויים, יתבענו לדיני ישראל תחלה אם לא רצה לבוא נוטל רשות מבית דין ומציל בדיני גויים מיד בעל דינו.

בתשו' הש"ך

וב"כנסת הגדולה" (שם בהגהות הטור אות י"ד) הביא מתשו' רש"ך (ח"א סימן קנ"ב), דזהו דוקא כשלא בא הנתבע לפני בית דין ישראל, אבל כשעמד בדין לפני דיני ישראל ובית דין חייבוהו לפרוע, רשאי להוליכו לפני הערכאות שלא ברשות בית דין להצילו את שלו. - ובתשו' מהרש"ם (ח"א סימן פ"ט, וח"ד סימן ק"ה) הביאו, וכ"כ הגרש"ק בתשו' טוב טעם ודעת (מהדורא שלישיית סימן רס"א).

אולם בהגהות מוהר"א אזולאי על הלבוש (שם) אסר לתבעו בערכאות ככהאי גוונא. וכ"כ בספר "אמרי בינה" (דיני דיינים סימן כ"ז) בשם מהריק"ש.

המנהג בזמנינו

והמנהג בזמנינו לשלוח הזמנה לבעל דין שלש פעמים, וכדקיי"ל בשו"ע חו"מ (סימן י"א סעיף א'), ובפעם השלישית מתרים בו ואם לא בא כותבים עליו כתב סירוב, ונותנים אותו לתובע וכותבים לו שיכול לתובעו בכל מקום. - ואם הנתבע מחלל שבת בפרהסיא, יזמינוהו פעם אחת ויתרו בו שאם לא יבוא יותן לתובע רשות לתובעו בערכאות. - ובכסף הקדשים (שם) כתב דאם יש אומדנא ידועה שאינו ציית דינא, אין צריך להזמינו לדין אלא נותנים רשות מיד לילך לערכאות.

שכתבו דכיון דהמנהג הוא כן, כל הלוה על דעת המנהג הוא לוח, והתורה לא אסרה אלא לעשות כן בלא רצון הלוה, אבל אם הלוה מרוצה לא אסרה התורה, וכיון שהמנהג כן ממילא נתרצה הלוה לזה. וע"ש בערך שי.

דברי ה"נתיבות המשפט"

והנה בנתיבות המשפט (סימן ס"ו ס"ק ל"ד) כתב: "אם קיבל עליו בשטר חוב שמקבל עליו כל דין שהוא דין גויים, שיכולין הישראל לדון כל זכות שיש בדיני הגויים יותר מדיני ישראל, כיון שקיבל עליו לחייב נפשו בזה, כמ"ש הסמ"ע בסימן ס"א ס"ק י"ד, ורמז שם לסוף סימן ס"ט בהג"ה, ושם נאמר מבואר, דהישראל שהיה חייב לגוי והגוי מכר השטר לישראל, דהישראל יפסקו מה שהיה מרויח בדיניהם יותר מדיני ישראל, ועל כרחק הוא מה"ט, כיון דחייב עצמו לגוי, והגוי ודאי על פי דיניהם יעשה, הרי הוא כאילו פירש שמחייב עצמו בכל דבר שהוא בדיניהם, משו"ה הישראל הקונה יש לו כל זכות שבדיניהם." עכ"ד.

השגת הט"ז ע"ד הסמ"ע

ה) אולם הט"ז (בסימן כ"ז סעיף א', ובסימן ס"א סעיף ו') פליג על דברי הסמ"ע, דאין זה איסור דוקא לדון בערכאות, אלא הוא איסור לדון בדיני גויים. ודוקא כשאינו עובר על דברי תורה שרינו. - וכתב הט"ז: "ועוד נ"ל, דאפילו אם רוצה זה שידונו לו ישראל באותו זכות שיש לו בדיני גויים אין שומעין לו, דהוה כמתנה על מה שכתוב בתורה, דהא כתב הרא"ש בתשובה כאן שאין הכונה שלא ישמט שהוא כנגד דין תורה, משמע שגם בית דין ישראל לא ידונו לו בזה בדין עכו"ם." עכ"ד.

השגת התומים ע"ד הסמ"ע

ו) והתומים (סימן כ"ז סק"ד) פליג על דברי הסמ"ע, דלשיטת הסמ"ע (סימן כ"ז ס"ק י"א, וסימן כ"ב ס"ק ט"ו) כשמבואר להדיא דהיה הקבלה לדין הגויים ואי אפשר להסב כוונתו בפירוש אחר, מהני קניינו אם יש לו זכות יותר בדיני הגויים יותר מדיני ישראל, דלא הוי קנין דברים, וגם תנאי בעלמא בלי קנין לא מהני דהוי לעבור על דין תורה. והתומים השיג דלפי גירסת הב"י בבעל התרומות ליתא, ולא מהני קנין בשום אופן, אלא רק אם אי

יותר, אפילו לדעה זו, דבתרי קטלא לא קטלינן ליה. - וב'נתיבות המשפט' (סימן כ"ו סק"ב) ביאר דמיירי שהגויים הענישוהו לתת קנס. ובתשו' "אמרי יושר" (סימן ל"ו) הקשה על דברי הנתיבות המשפט, דהא ממון אפשר בחזרה. אלא קמייירי בפסידא דלא הדר, כגון ממאסר, וה"ה אם חייבוהו שבועה ונשבע חשיב פסידא, וכמ"ש ה"קצות החושן" (סימן ק"א סק"ו). ע"ש.

ביאור הסמ"ע

והסמ"ע (סימן כ"ו סק"ז) כתב דהוא הדין אם חייבוהו ממון וכבר שילם לו, דכיון שכבר נעשה מעשה על פי הגויים אין דנים אותו שנית אפילו אם בדיני ישראל היה חייב לו יותר.

הכרעת הרמ"א

והכרעת הרמ"א שאין בית דין נזקקין למי שכבר תבע בערכאות ונתחייב בדין. אבל אם עדיין לא נתחייב בדיניהם, ובא לחזור בו ולתבוע דין תורה, אין נועלין הדלת בפני השבין, אלא נזקקין לו.

בתשו' "אמרי יושר"

ובתשו' "אמרי יושר" (סימן ל"ו) כתב שאם כבר הפסיד הנתבע פסידא דלא הדר, שוב אין נזקקין לתובע אפילו לא נגמר הדין, וכמו שכתב הרמ"א בנגמר הדין לפי דעה שניה, ומכל מקום הנתבע עצמו ודאי צריך לשלם לתובע כל מה שחייב לו על פי דין תורה, דאף על פי שהתובע קיבל עליו דין ערכאות מכל מקום יכול לחזור בו קודם גמר דין.

בתשו' התשב"ץ כשהוציא

ממון ע"י שופטים גויים

ט) ובעיקר האיסור לדון בפני דייני גויים הגרעק"א בחידושו בשו"ע (ח"מ סימן כ"ו סעיף א') הביא מתשו' תשב"ץ (ח"ב סימן ר"צ) שאם הוציא ממון על ידי דין ערכאות, אם אין כן בדיני ישראל הממון גזל בידו, ואם קידש בזה אשה אינה מקודשת והוא פסול לעדות כמו כל גזלן.

ובתשו' הרדב"ז (ח"א סימן קע"ב) כתב דאם הבעל דין סובר שעושה כדן ליטול את שלו, כשר לעדות, אפילו נתברר אחר כך שהיה שלא כדן, אבל אם התרו בו בית דין שלא יתבע בערכאות ועבר ותבע פסול לעדות ולשבועה. ובתשו' מהרש"ם (ח"א סימן פ"ט) הביאו.

בתשו' "נאות דשא"

ויעוי"ש בתשו' מהרש"ם שהביא משו"ת "נאות דשא" שכתב שאם הנתבע סירב לבוא לבית דין, והלך התובע בערכאות בלא רשות בית דין, פטור המסרב לשלם לתובע הוצאותיו, ומכל מקום גם הוא אין צריך לשלם להמסרב בעד ההוצאות שהיה לו בזה. ע"ש. וכן מצדד ב"כסף הקדשים" (שם). וכ"כ ב"דברי הגאונים" (כלל נ"ב סימן ד').

בתשו' הרדב"ז

וכיו"ב כתב בתשו' הרדב"ז (ח"א סימן קע"ב) הנ"ל, וכתב שם דמכל מקום אם נתברר שהדין היה עם המסרב, חייב התובע לשלם לו כל הוצאותיו, מכיון שלא היה לו רשות לילך לערכאות.

בתשו' "כנסת יחזקאל"

וע"ש במהרש"ם שהביא מתשו' "כנסת יחזקאל" (סימן צ"ז) דמי שתבעוהו בערכאות מותר לו לקבול לפני שר גוי כדי להציל עצמו ואין צריך רשות בית דין ולא התראה. - ומבואר בדבריו דאפילו לחד השופט מותר ובעל דינו מחוייב לשלם לו כל מה שהיה מוכרח להוציא כדי להציל עצמו. וב"כסף הקדשים" חו"מ (סימן כ"ו סעיף א') כתב דלכתחילה נכון ליטול רשות מהבית דין בכל ענין. - וכיו"ב כתב בתשו' מהרש"ם הנ"ל, דכשלא נטל רשות מבית דין, אינו יכול לגבות הוצאותיו, אף על פי שמהדין היה מותר לו לילך לשם.

באיסור לדון בערכאות

אפילו כשדנים בדיננו

י) והאיסור לילך לערכאות, דנפסל על ידי זה לעדות כדן גזלן, היינו אפילו אם לא ידענו

ולא שמענו דבריהם לדעת אם דנו להם כדינינו או לא, צריך לכופו מספק לסתור הדין ולחזור ולדון בדיני ישראל. כמ"ש בתשו' התשב"ץ (בחוט המשולש טור ג' סימן ו'). - וכתב שם, וז"ל: "ואפילו אם ידענו שדנו להם כדינינו, מכל מקום צריכים לחזור ולדון בדיני ישראל ולעשות תשובה על מעלם אשר מעלו כי עברו על איסור דאורייתא". עכ"ל. ומבואר דצריך להחזיר הממון ואחר כך יקחנו בדיני ישראל.

בדברי ה"כנסת הגדולה"

ובספר כנסת הגדולה (ח"מ סימן כ"ו, במהדורה בתרא) נסתפק בזה, וצידד דאפשר שאם ידע הדיין להיכן הדין נוטה וזכה זה בדין הגויים אפוכי מטרתא למה לי, ואפשר דגזרת הכתוב הוא לפניהם ולא לפני גויים ואפילו ידע הדיין להיכן הדין נוטה יוצא ממנו ויחזור לדונם ויזכה על פי התורה.

בביאור הגר"א סי' כ"ז

ויעוי' בביאור הגר"א בשו"ע חו"מ (סימן כ"ו ס"ק י"ג) שכתב כן, דמה שחייב לו בדין אף על פי שהוציא בדיני הגויים, מה שהוציא הוציא, וכדאיתא בב"ק (ק"ד). דלא אמרן אלא בחד, וכדאיתא גם כן בב"ק (ק"ז). דאמרין מצי אמר כי מסרי דידי מסרי, ואף רבא לא פליג עליו אלא כל כמיניה.

כשישראל שופט על פי חוקים בדויים

יא) והט"ז חו"מ (בסימן כ"ו סעיף ג') כתב דדינא הכי אפילו בישראל ששופט על פי חוקים בדויים. וכ"כ התומים (סק"ב). וכ"כ בחזו"א (סנהדרין סימן ט"ו סק"ד). דהדבר יותר מגונה שהמירו את משפטי התורה על משפטי ההבל, ואם יסכימו בני העיר על זה אין בהסכמתם ממש, ואם יכופו על זה משפטם גזלנותא ומרימים יד בתורת משה. - והא דאמרין דינא דמלכותא דינא היינו דוקא בדברים שיש למלך הנאה בהם, או כבוד, וכיו"ב. וכמ"ש בתשו' הרשב"א (ח"ג סימן ק"ט) שהובא בב"י (סימן כ"ו במחודש ז'), וכ"כ הרמ"א בחו"מ (סימן שס"ט סעיף ח').

יום הכיפורים

✦ כפרת יום הכיפורים

שאלה:

חולה שצריך לאכול ביום הכיפורים, האם מותר ליטול גלולת שינה בערב יום הכיפורים כדי שישן כל יום הכיפורים, ובוה שישן כל היום יתבטל הצורך לאכול.

תשובה:

אין ליטול גלולה זו, הגם שעל ידי זה ימנע מלאכול, מכל מקום מבטל את הענין של עשיית התשובה והודוי ביום הכיפורים. דהרי יום הכיפורים מכפר על השבים, ומוטל עליו לשוב בתשובה ביום זה. ומדין העינוי אינו מתבטל מפני שמקיים מצות וחי בהם.

נימוקי התשובה

הנה נחלקו רבינו יונה והרמב"ם, אם יש מצוה מיוחדת לשוב בתשובה ביום הכיפורים. דרכינו יונה ס"ל שיש מצוה מיוחדת לשוב בתשובה ביום זה. והרמב"ם פליג, אך גם לשיטתו יש מצוה התודות. ויתבאר בענף א'. - ובענף ב' יתבאר דשאר התנאים לכפרה גם כן שייכים ליום הכיפורים. - ובענף ג' יתבאר דין חילוקי כפרה התלויה ביום הכיפורים.

ביאור נימוקי התשובה

ענף א'

בחובת התשובה ביום הכיפורים

שישראל יטהרו עצמם ביום הכיפורים בתשובה, אם כן היאך ימעט מציווי זה עבירות שבין אדם לחבירו, הרי פשיטא שחייבים לטהר עצמם גם מעבירות שבין אדם לחבירו.

שיטת רבינו יונה שיש מצות עשה מיוחדת על תשובה ביום הכיפורים

ג) דהנה רבינו יונה ב"שערי תשובה" (שער רביעי סימן י"ז) כתב: "ועל זה שאמרו רז"ל (יומא פ"ו.) כי על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורים ממרקים, יש שאלה והלא כתוב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. - והתשובה בזה, כי מה שנאמר לפני ה' תטהרו מצות עשה על התשובה שנחפש דרכינו ונחקרה ונשובה אל ה' ביום הכיפורים, והטהרה אשר בדינו היא התשובה ותיקון המעשים. אבל מה שכתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, שהוא אמור על הטהרה שהשם יתברך מטהר אותנו מן העוון ומכפר עלינו כפרה שלימה ביום הכיפורים בלא יסורים, זה נאמר על מצות לא תעשה, אבל על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכיפורים תולים ויסורים ממרקים". עכ"ל.

בסוגיא דיומא פ"ה ע"ב

א) ביומא (פ"ה): שנינו, דרש רבי אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו.

קושיית ה"מאיר לעולם"

ב) ובספר "המאיר לעולם" (דרוש שני) הקשה לשיטת רבינו יונה ב"שערי תשובה" (שער ב' סימן י"ד, ושער ד' סימן י"ז) דס"ל שיש מצות עשה מיוחדת של תשובה ביום הכיפורים, ממשנתנו דדרש רבי אלעזר בן עזריה מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, דעבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, ועל עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר, שמע מינה דמכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו אינו ציווי על ישראל שיהיו עצמם בתשובה ביום הכיפורים, רק הוא הבטחה מהקב"ה שיטהר אותם מכל חטאתם, ולכן ממעט מלפני ה' עבירות שבין אדם לחבירו, שעל זה לא יכפר עליהם לטהרם. - אבל אם נימא כרבינו יונה, דהוא ציווי

ויעוויי"ש בספר "המאיר לעולם" שהקשה, דאם כן מנ"ל לרבי ישמעאל למעט עבירות שבין אדם לחבירו מכפרת יום הכפורים, דלא מצינו מי שחולק בזה. – וע"ש שביאר דידעינן זאת מסברא חיצונית. והא דאיצטריך קרא לרבי אליעזר בן עזריה, הוא מפני דלשיטתו תשובה ויום הכפורים מכפרים על כל העבירות החמורות. ואם כן קס"ד דה"ה גם על עבירות שבין אדם לחבירו, לכן צריך קרא דלפני ה' למעט עבירות שבין אדם לחבירו, מה שאין כן לרבי ישמעאל דלדידיה אין יום הכיפורים מכפר רק על לא תעשה גרידא שאין בו כרת. ובהכרח הא דכתיב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, אינו הבטחה אלא ציווי, וכמ"ש רבינו יונה. ואם כן אין למילף מלישנא דקרא שיום הכיפורים יכפר גם על עבירות שבין אדם לחבירו, ואם כן מסברא חיצונית שמעינן דעל עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר.

הערה מדברי רבינו יונה ש"ד סי"ח

הן אמנם דיש להעיר ע"ד ה"מאיר לעולם" הנ"ל, דרבינו יונה ב"שערי תשובה" (שער ד' סימן י"ח) נקט כדרשת רבי אלעזר בן עזריה במשנתנו. שכתב: "ואמרו רז"ל מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, עבירות שבין אדם למקום יום הכיפורים מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חבירו". עכ"ל.

שיטת הרמב"ם דפליג על רבינו יונה

ה) והנה הרמב"ם (פ"ב דתשובה ה"ז) לא הזכיר שיש מצות עשה לעשות תשובה ביום הכיפורים. – דכתב: "יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים". עכ"ל. – ומדלא הזכיר שיש מצות עשה מיוחדת ביום הכיפורים, משמע דלא ס"ל כרבינו יונה.

הערה בשיטת הרמב"ם

ו) אכן נתקשו בשיטת הרמב"ם, דמכיון דס"ל שאין מצוה מיוחדת ביום הכפורים של לפני ה' תטהרו, יקשה קושיית רבינו יונה מהא דכתיב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם וגו', והיאך נטהרים לגמרי, הרי איכא ארבעה חילוקי כפרה, דעל החמורות אין יום הכיפורים מכפר, וכמו שכתב הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"ד) את ארבעה חילוקי כפרה.

ביאור המהר"ם חביב בשיטת הרמב"ם, דפליג ע"ד הלח"מ

ז) והנה לפ"ד ה"לח"מ משנה" (פ"א מתשובה ה"ב) דארבעה חילוקי כפרה הם רק בזמן הזה. אבל בזמן בית המקדש שיש שעיר המשתלחה, הוא מכפר אפילו על החמורות. וכן כתב הרמב"ם בפיהמ"ש ביומא (פ"א:). לפי זה אתי שפיר, דהפסוק לפני ה' תטהרו, קמיירי בזמן בית המקדש, דהא האי קרא כתיב בפרשת

דברי רבינו יונה ב"שערי תשובה" שער שני

והנה כיו"ב כתב רבינו יונה בשערי תשובה (שער שני סימן י"ד) בזה"ל: "ומצות עשה מן התורה להעיר אדם את רוחו לחזור בתשובה ביום הכפורים שנאמר מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, על כן הזהירנו הכתוב שנטהר לפני ה' בתשובתינו, והוא יכפר עלינו ביום הזה לטהר אותנו". עכ"ל.

דברי הריטב"א בר"ה ט"ז ע"א

והריטב"א בר"ה (ט"ז). בר"ה אמר רבי כרוספדאי כו', הביא דברי רבינו יונה. וז"ל: "ומה שנאמר שבינונים תלויים ועומדים עד יום הכפורים זכו נכתבין לחיים לא זכו נכתבין למיתה. יש מקשים לא זכו אמאי נכתבין למיתה והלא רב חסד מטה כלפי חסד. ותירצו בתוס' דהכי קאמר עמדו בזכותן נכתבין לחיים דרב חסד מטה כלפי חסד, לא עמדו בזכותן אלא שהרשיעו נכתבין למיתה כרשעים גמורים. – והרב רבינו יונה הוסיף, דלהכי לא קאמר חטאו נכתבין למיתה, משום דהוה מילתא דהוה ממילא, שהרי ביום הכיפורים מצוה מן התורה להתודות ולשוב בתשובה, כדכתיב (ויקרא ט"ז, ל') מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, והנה אם עשו מצות עשה זו זכו ונשתכרו, ואם לא עשו כן הרי עברו והרשיעו ונתחייבו". עכ"ל.

יישוב "המאיר לעולם" דרבינו יונה קאי אליבא דרבי ישמעאל

ד) ובספר "המאיר לעולם" יישב, דרבינו יונה קמיירי אליבא דרבי ישמעאל דס"ל ארבעה חילוקי כפרה.

דנראה דתנא דמשנתנו ביומא (פ"ה:): פליג על רבי ישמעאל, דתנן ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר. משמע דעל כל העבירות החמורות יום הכיפורים מכפר בצירוף התשובה. – ורבי אלעזר בן עזריה במשנתנו, ס"ל דקרא דלפני ה' תטהרו, היא הבטחה שהקב"ה יטהר אותם, ולכן דריש למעט עבירות שבין אדם לחבירו, שעל זה אינו מטהר אותם. – דהוקשה ליה דהואיל והקרא מכל חטאתיכם וגו', הוי גם כן בכלל ההבטחה לטהרם, אם כן הוא מיותר, דהא כבר נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם, לכן דריש דאתי למעוטי עבירות שבין אדם לחבירו.

וביאר ה"מאיר לעולם" דרבינו יונה שכתב דהקרא דמכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו, הוא ציווי, קאי אליבא דרבי ישמעאל דס"ל ארבעה חילוקי כפרה. ולכן הוקשה לרבינו יונה דמשמע בקרא דיום הכפורים מכפר על כל העבירות, והא איכא חילוקי כפרה. ומהאי טעמא כתב רבינו יונה דהקרא דלפני ה' תטהרו הוי ציווי. – ואף על פי דרבי אלעזר בן עזריה אמר את ארבעה חילוקי כפרה משמיה דרבי ישמעאל, י"ל דאמרם משמיה, אבל ליה לא ס"ל הכי.

הכיפורים עם התשובה, רק שכדי שתועיל כפרת יום הכיפורים, איכא תנאי שיהיה יסורים ומיתה. אך כל העבירות מתכפרות ביום הכיפורים עם התשובה. וזהו פירוש הפסוק "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם", דמכל החטאות הוצרכנו ליום הכיפורים, אלא שיש חטאות שאינם מתכפרים לשעתן, אלא לאחר זמן.

בדברי הרמב"ם פ"ג מתשובה ה"ז

(י) והרמב"ם לטעמיה, שכתב (בפ"ג מתשובה ה"ז) דהא דחייבים לעשות תשובה ביום הכיפורים, אינו משום הפסוק "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו", וכמו שכתב רבינו יונה. אלא כתב דזהו משום שהוא זמן תשובה וסליחה ומחילה חייבים הכל לעשות תשובה. - וז"ל הרמב"ם: "יום הכפורים הוא זמן תשובה לכל יחיד ולרבים והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתודות ביום הכפורים." עכ"ל.

ביאור שיטת הרמב"ם

ולשיטת הרמב"ם קשה איך נאמר מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו. - ובהכרח צ"ל דחלקי הכפרה של יום הכיפורים יש שאינם מתכפרים לשעתן, אלא לאחר זמן.

שיטת רבינו יונה דיש חיוב לעשות תשובה

בכל זמן, רק דביוהכ"פ נוסף עוד חיוב

(יא) ובאמת דרבינו יונה ב"שערי תשובה" (שער רביעי סימן י"ז) נקט שיש חיוב לעשות תשובה בכל עת, רק דביום הכיפורים נוסף עוד חיוב לשוב בתשובה. וז"ל: "כי מה שנאמר (ויקרא ט"ז, ל') לפני ה' תטהרו, מצות עשה על התשובה, שנחפש דרכינו ונחקרה ונשובה אל ה' ביום הכפורים, ואף על פי שנתחייבנו על זה בכל עת החיוב נוסף ביום הכפורים." עכ"ל. - וכן כתב בפתחת ספרו "שערי תשובה" שיש אזהרה וחובה לשוב בתשובה. וז"ל: "מן הטובות אשר היטיב השם יתברך עם ברואיו, כי הכין להם הדרך לעלות מתוך פחת מעשיהם ולנוס מפח פשעיהם וכו' ולמדם והזהירם לשוב אליו כי יחטאו לו." עכ"ל.

שיטת הרמב"ם שאין חיוב או מצוה לעשות

תשובה, אלא רק להתודות

(יב) אולם הרמב"ם לא ס"ל שיש מצוה לעשות תשובה, אלא רק מצוה להתודות. - דכתב (בפ"א מתשובה ה"א) בזה"ל: "כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה, כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא, שנאמר (במדבר ה', ו') איש או אשה כי יעשו וגו' והתודות את חטאתם אשר עשו, זה וידוי דברים, וידוי זה

קרבנות יום הכיפורים, וכדריש בתו"כ שם. וכן מצינו בחידושי הרמב"ם בשבועות (י"ג):

דקדוק המהר"ם חביב בדברי הרמב"ם

אולם בספר "תוספת יום הכיפורים" ביומא (פ"ה:) פליג, וס"ל דשיטת הרמב"ם דגם בזמן בית המקדש איתא לחילוקי כפרה. - ודקדק הכי מדברי הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"ד) שכתב: "עבר על כריתות כו' תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורים הבאים עליו גומרים לו הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורים כו'." עכ"ל. ומהא שכתב הרמב"ם "ולעולם", דקדק המהר"ם חביב דאשמעינן דלא תימא דהא דלא סגי בכפרת יום הכיפורים, והוצרכנו גם ליסורים, היינו בזמן שאין קרבנות. אבל בזמן שבית המקדש קיים, שיש שעיר המשתלח, דשפיר שייך כפרת יום הכיפורים בלא יסורים, עכ"ז אשמעינן דאפילו שיש שעיר אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבועו עליו יסורים.

תירוצו נוסף של ה"תוספת יום הכפורים"

(ח) ויעוי' בספר "תוספת יום הכפורים" שכתב: "ואיכא למידק מה בא ללמדנו במה שחזר לומר ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו עליו יסורים". - ותירץ: "עוד אפשר דבא לאפוקי אם היו עליו יסורין כבר קודם יום הכפורים, ופסקו היסורין קודם יום כפור, ובא עליו יום הכפורים לא נתכפר לו, דבעינן שהיסורין יבואו עליו אחר יום הכפורים לכפר לו כפרה גמורה." עכ"ד. והיינו, דהרמב"ם דקדק לברר שאין היסורים מצטרפים לכפר על כריתות ומיתות בית דין, אלא אם כן באו אחרי יום הכיפורים ולא לפניו.

ביאור דברי המהר"ם חביב

והביאור בזה, דעיקר הכפרה הוא התשובה ויום הכיפורים, וכמש"כ הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"ג), אלא שיש תנאים להגיע לכפרה זו בעבירות חמורות, דדוקא על ידי יסורים ומיתה מתכפרות על ידי התשובה ויום הכיפורים. - ויתבאר בענף ב', דזהו מש"כ הרמב"ם (בפ"א מתשובה ה"ד) שכפרת יום הכיפורים תלויה ועומדת עד לאחר זמן.

ביישוב הרמב"ם לקושיית רבינו יונה בשע"ת

(ט) דהנה רבינו יונה בשערי תשובה (שער ד' סימן י"ז) הקשה על הפסוק בפרשת אחרי מות (ויקרא ט"ז, ל') "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו", והרי אין יום הכיפורים מועיל לכל החטאים, דהא כריתות ומיתות בית דין וחילול השם אינם מתכפרים על ידי יום הכיפורים. - והרמב"ם יתרון, דבאמת כל העבירות מתכפרות ביום הכיפורים, דאפילו העבירות שצריכות יסורים ומיתה, עיקר כפרתם הוא על ידי יום

מצות עשה, ואם מת בלא תשובה, כמו שנפרעין ממנו על העבירה שלא אכל מצה, הכי נמי נפרעין ממנו דהיה חייב בעשה תשובה ולא עשה. עכ"ד. - אולם שוב הביא המנחת חינוך מהרמב"ם דאין מצוה לעשות תשובה, וז"ל: "אך מדברי הרמב"ם שכתב כאן בתחילת פ"א, כל מצות כו' אם עבר כו' כשיעשה תשובה וישוב מחטאתו חייב להתודות כו' וידוי זה מצות עשה כו' [עכ"ל הרמב"ם]. מבואר בדבריו דאין התשובה מצות עשה, דלא כתב מצות עשה שיעשה תשובה, רק אם בא לעשות, מצות עשה שיתודה בפיו, וכן נראה מלשון הרב המחבר [החינוך שכתב: "שנצטוינו להתודות לפני ה' על כל החטאים שחטאנו בעת שנתנחם עליהן". עכ"ל]. אם כן, אם לא עשה תשובה אין לו עונש כלל על מה שלא עשה תשובה, רק על העבירה שעבר". עכ"ד המנחת חינוך.

בביאור הרמב"ם ורבינו יונה לטעמייהו

יג) ונראה דאתיא כטעמייהו, דהרמב"ם דנקט דאין מצוה לשוב בתשובה, כתב (בפ"ג מתשובה ה"ז) דהא דצריכים לשוב בתשובה ביום הכיפורים הוא מפני דזהו זמן תשובה וסליחה וכפרה, ואין זה ילפותא מקרא דלפני ה' תטהרו. - אולם רבינו יונה דס"ל שיש חיוב לעשות תשובה בכל עת, ממילא ביום הכיפורים נתחדש שיש מצוה בפני עצמה לשוב בתשובה בזמן זה, מדכתיב לפני ה' תטהרו.

ענף ב'

בענין כפרת יום הכפורים עם התשובה וחילוקי הכפרה

השעיר, ובלא הקריבו אין היום מכפר כלל". עכ"ד.

דברי הגבורת ארי"

וכבר כתב כן בספר "גבורת ארי" ביומא (פ"ה:), בד"ה ועל החמורות כו', בזה"ל: "והרמב"ם לקח לו שיטה אחרת לעצמו, שכתב בפ"א מהלכות תשובה, שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שכתורה הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו, הכל מתכפר בשעיר המשתלח, והוא שעשה תשובה, אבל אם לא עשה תשובה אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות, ומה הן הקלות ומה הן החמורות, החמורות הן שחייבים עליהם מיתת בית דין או כרת, ושבועת שקר אף על פי שאין בה כרת הרי היא מן החמורות, ושאר מצוות לא תעשה ומצות עשה שאין בהם כרת הרי הם הקלות. ואח"כ כתב בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה כו'. ואח"כ כתב אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל וכו', ע"ש. - נראה הא דמחלק כפרת יום הכפורים בין זמן שאין שעיר לזמן שיש שעיר, הוא משום קושיא זו, דאי יום הכפורים

מצות עשה". עכ"ל. ומבואר דהמצוה היא רק "כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות", דאין התשובה עצמה מצות עשה, אלא הודויו הוא המצוה.

דברי הרמב"ם בספר המצוות

ובספר המצוות להרמב"ם (מצות עשה ע"ג) לא מנה התשובה למצות עשה אלא הודויו בלבד. וז"ל: "שצונו להתודות על החטאים והעוונות שחטאנו לפני האל יתעלה ולאמר אותם עם התשובה וכו', והוא אמרו יתעלה (במדבר ה', ו') דבר אל בני ישראל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם למעול מעל בה' ואשמה הנפש ההיא והתודו את חטאתם אשר עשו". עכ"ל. - וכן כתב הרמב"ם במנין המצוות הקצר (עשה ע"ג) בזה"ל: "להתודות לפני ה' מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר והתודו את חטאתם אשר עשו". עכ"ל. הנה לא הזכיר מצות עשה לשוב בתשובה, רק וידוי.

דקדוק המנ"ח בשיטת הרמב"ם כנ"ל

וכבר דקדק כן ב"מנחת חינוך" (במצוה שס"ד סק"ב). - ע"ש דבתחילת דבריו נקט המנ"ח דהתשובה עצמה היא מצות עשה. וז"ל: "דודאי תשובה היא מצוה מחוייבת, דהתורה ציותה אם עבר עבירה דמחוייב לעשות תשובה וגם וידוי, כמו תפילין ומצה ודומיהם, אם כן אם לא עשה תשובה כהוגן עובר בכל רגע על

דעת הרמב"ם דבזמן הזה תשובה מכפרת בלא השעיר

יד) והנה ברמב"ם (פ"א מתשובה ה"ב) מבואר דבזמן המקדש נתכפרו ישראל ביום הכפורים על ידי שעיר המשתלח עם התשובה. - וכתב שם (בהלכה ג') שבזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו שעיר המשתלח, "אין שם אלא תשובה". דהיינו שהתשובה עצמה מכפרת בלא השעיר.

דברי הרמב"ם

דיעווי"ש ברמב"ם שכתב: "שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שכתורה הקלות והחמורות כו', הכל מתכפר בשעיר המשתלח, והוא שעשה תשובה. - בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה אין שם אלא תשובה, התשובה מכפרת על כל העבירות". עכ"ל.

דברי המנחת חינוך

זו) והנה ה"מנחת חינוך" (מצוה שס"ד סק"ל) כתב כן, וז"ל: "דגזירת הכתוב באם אי אפשר בשעיר, היום מכפר, כגון בזמן הזה. ובזמן שאפשר בשעיר אין היום מכפר, אלא אם כן הקריבו

וכן לענין חילול השם שצריך מיתה, האם צריך גם כפרת יום הכפורים ויסורים, או דלמא דמועיל לו תשובה ומיתה בלבד. ולפי זה נמצא דמה שאמרו דתשובה ויום הכפורים אין מועילות לכריתות ומיתות בית דין, הביאור הוא שאין התשובה ויום הכפורים מועילות בעצמם, ולכן צריכות ליסורים במקומם. אבל לעולם בתשובה ויסורים סגי. וכן בחילול ה' שאין התשובה ויום הכפורים ויסורים מספיקים, ולכן צריך מיתה, דמכל מקום השתא דאיכא מיתה מועלת המיתה עם התשובה בלבד, ואינו צריך גם לכפרת יום הכפורים ויסורים.

ביאור ה"יפה מראה" בפלוגתא דבבלי וירושלמי

(ח) ויעויי"ש שהביא בספר "יפה מראה" על הירושלמי (פ"ח דיומא ה"ז) מייטי שנחלקו בזה הבבלי והירושלמי.

דבירושלמי (שם) גרסינן, ד' חילוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש כו', הא כיצד עבר על מצות עשה ושב מיד כו', העובר על כריתות ומיתות בית דין במזיד, התשובה ויום הכפורים מכפרין מחצה והייסורין בשאר ימות השנה מכפרין מחצה כו'. אבל מי שנתחלל בו שם שמים אין כח לא בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא תשובה ויום הכפורים מכפרין שלישי, והייסורין מכפרין שלישי, והמיתה ממרקת בייסורין. ע"ש. - ומבואר דכולם צריכים זה לזה, דכריתות ומיתות בית דין צריכות גם ליום הכפורים, וחילול ה' צריך גם ליום הכפורים ויסורים.

השגת המנ"ח ע"ד ה"יפה מראה"

(ט) וכתב ה"מנחת חינוך", דגם מלשון הבבלי משמע הכי שכולם צריכים זה לזה, דגם כריתות ומיתות בית דין וילול ה' צריכות כפרת יום הכפורים.

ופליג על דברי ה"יפה מראה". דהא לשון הגמ' הוא "תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין", ומבואר שהיסורין והמיתה אינם אלא בגדר ממרקים ולא בגדר מכפרים לגמרי במקום יום הכפורים. - וכיו"ב הוכיח מלשון הרמב"ם שכתב "תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין הבאין עליו גומרין לו הכפרה". עכ"ל.

דברי ה"מנחת חינוך"

(כ) דיעויי"ש ב"מנחת חינוך" שכתב: "ומבואר בגמרא [יומא] פ"ו ע"א דתשובה ויום הכיפורים תולין, ויסורים ממרקין. וכן כתב הר"מ פ"א [מתשובה] ה"ד. - וכבר כתבתי לעיל [ס"ק י"ח] דנראה דאין צריך יום הכיפורים, כמו שפירש רש"י שם ד"ה אמר לו, דתשובה היא עם כולם, אבל שלש הכפרות אין אחת צריכה לחברתה. אם כן בתשובה ויסורין נתכפר לו אף בלא יום הכפורים. אך אשמועינן דאף אם יום הכיפורים לא נתכפר לו. אבל

לחוד מכפר, שעריר מאי אהני ליה, אלא ש"מ דיום הכפורים לחוד אינו מכפר עם התשובה, אלא על הקלות, אבל על החמורות בעי נמי יסורים. אבל השעריר במקום יסורין קאי, הלכך בזמן שיש שעריר לגמרי על החמורות, ואין צריך ליסורין. - עוד מחלק ביניהם, דהשעריר עם יום הכפורים מכפר על הקלות בלא תשובה. אבל יום הכפורים לחוד אינו מכפר אפילו על הקלות אלא עם התשובה. - ויש עוד חלק אחד מארבעה חלוקי כפרה שהוא חילול ה', שאין כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקם. ולא ביאר אם בזה זמן שיש קרבן שוה לזמן שאין קרבן, או קל בזמן קרבן מזמן שאין קרבן". עכ"ד.

הערה בדברי הרמב"ם שבזמן הזה "אין שם אלא תשובה"

(ז) אמנם יש להעיר במה שכתב הרמב"ם שבזמן הזה "אין שם אלא תשובה", ו"תשובה מכפרת על כל העבירות", דהא מבואר ביומא (פ"ו). שאין התשובה מועלת לחודא על כל העבירות. דאמרינן התם, שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה ברומי, שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש, אמר שלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד, עבר על עשה ושב אינו זו משם עד שמוחלין לו כו'. עבר על לא תעשה ועשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר כו'. עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין כו'. אבל מי שיש חילול ה' בידו אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקת. ע"ש. וכן פסק הרמב"ם (בפ"א מתשובה ה"ד).

ומבואר דתשובה לחודא לא מועילה על לא תעשה, אלא צריך גם כפרת יום הכפורים. ועל כריתות ומיתות בית דין בעינן גם יסורין. ועל חילול ה' בעינן גם מיתה. ואם כן איך סתם הרמב"ם דבזמן הזה אין שם אלא תשובה, והתשובה מכפרת על כל העבירות.

ביאור ה"כסף משנה"

והנה ב"כסף משנה" יישב, דמש"כ הרמב"ם שבזמן הזה "אין שם אלא תשובה", קאמר דרך כלל, אבל בודאי שיש עבירות שצריכים יותר מהתשובה. - וז"ל הכסף משנה: "כלומר דרך כלל, וכמו שביאר הוא ז"ל בסמוך (בהלכה ד').". עכ"ד.

חקירת ה"מנחת חינוך" האם ארבע חלוקי כפרה צריכים זה לזה (י) והנה ה"מנחת חינוך" (במצוה שס"ד ס"ק כ"ב) חקר בענין ארבע חלוקי כפרה, אם כולם צריכים זה לזה. דהיינו האם כריתות ומיתות בית דין שצריכות ליסורים, אם הם צריכות גם כפרת יום הכפורים. - או דמועיל להם תשובה ויסורים בלבד.

מדקדוק לשון הרמב"ם מפורש דעיקר הכפרה הוא יום הכיפורים, והיסורים ומיתה הם תנאי הכפרה

בג אכן מדקדוק דברי הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"ד) מתבאר דיום הכיפורים הוא עיקר הכפרה, והיסורים ומיתה הם רק תנאי הכפרה. והיינו, דלא כביאור הירושלמי שהצטרפות הכפרות הם למחצה ולשליש, אלא דתשובה ויום הכיפורים מכפרים באמת על כל העבירות כולם, ומה דאמרינן שכריתות ומיתות בית דין וחילול ה' טעונים יסורים ומיתה, הביאור בזה דכדי שתועיל להם כפרת התשובה ויום הכיפורים דמעיקרא הוצרכו ליסורים ומיתה. אבל עיקר הכפרה היא על ידי התשובה ויום הכיפורים.

דברי הרמב"ם

בד דהרמב"ם ביאר ענין ד' חילוקי כפרה, בזה"ל: "אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל, ועצמו של יום הכפורים מכפר, יש עבירות שהן מתכפרים לשעתן, ויש עבירות שאין מתכפרים אלא לאחר זמן. כיצד עבר אדם על מצות עשה כו". עכ"ל.

ומבואר שאותן עבירות אינם מתכפרים לשעתן עדיין כלל על ידי כפרת התשובה ויום הכיפורים, ואפילו למקצת מן החטא, אלא שאותה כפרה של תשובה ויום הכיפורים תחול לאחר זמן כשקיבל היסורים והמיתה. דהא הרמב"ם קאי על הכפרה של התשובה ויום הכיפורים, וכתב שאותה כפרה אינה מועלת לשעתן אלא לאחר זמן. והיינו, דגדר הצירוף של היסורים והמיתה לכפרת התשובה ויום הכיפורים הוא בגדר תנאי. - וזהו שכתב הרמב"ם: "יש עבירות שהן מתכפרים לשעתן, ויש עבירות שאין מתכפרים אלא לאחר זמן". עכ"ל. והיינו, דזמן הכפרה שאני, אבל גם להם חלה הכפרה לאחר זמן כפרת התשובה ויום הכיפורים.

ביאור דברי הרמב"ם דתשובה ויום הכיפורים על הכל

בח ומעתה מתבאר דברי הרמב"ם (פ"א מתשובה ה"ג) שבזמן הזה אין לנו אלא תשובה ויום הכיפורים. - וקשה דהא יש ארבע חילוקי כפרה. - אכן לפי מה שנתבאר י"ל דבאמת תשובה ויום הכיפורים מועילות לכל העבירות כולם, ומה שיש עבירות הצריכות גם יסורים ומיתה, הוא תנאי בכפרת יום הכיפורים. אבל עיקר הכפרה הוא התשובה ויום הכיפורים. [ולכן לא הזכיר הרמב"ם (בהלכה ג') יסורים ומיתה, אלא תשובה ויום הכיפורים].

ענף ג'

בענין חילוקי כפרה בתשובה מאהבה

ושב אינו זז משם עד שמוחלין לו, שנאמר (ירמיה ג', כ"ב) שובו בנים שובכים. עבר על לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, שנאמר (ויקרא ט"ז, ל') כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאתיכם. עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה

בתשובה עם יסורין אין צריך יום הכיפורים. - אך מלשון הגמ' ויסורים ממרקין, והיינו גמר, וכן הוא לשון הר"מ כאן, תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורין גומרין הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה עד שיבואו כו', נראה דתשובה ויום הכיפורים גם כן מכפרין קצת רק לא נגמרה הכפרה רק על ידי יסורים, אם כן אפשר דצריך יום הכיפורים גם כן לכפר קצת, ואז על ידי יסורים נגמרה הכפרה. וכן מביא בסדר משנה בשם הירושלמי [יומא מ"ב ע"ב], דתשובה ויום הכיפורים מכפרין קצת, ע"ש. - אחרי זה ראיתי באגדת ירושלמי עם פירוש היפה מראה, מבואר שם דעבר על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכיפורים מכפרין שלישי ויסורין שלישי ומיתה שלישי. - ועי"ש ביפה מראה שכתב דל"ש"ס דידן אין היסורים צריכין ליום הכיפורים, ואין המיתה צריכה ליום הכיפורים וליסורים. - ולהירושלמי כל אחד מהשלוש שוים בכפרתם. ואותן החמורות מיסורים ואילך צריכין נמי ליום הכיפורים". עכ"ד.

כא אולם ה"מנחת חינוך" העיר, בזה"ל: "אך בש"ס דידן גם כן צ"ע הלשון ממרקין, נראה דגמורין בצירוף אחר, ולא קאמר כמו קודם, יום הכיפורים מכפר, והוי ליה גם כן לומר תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורים מכפרין, ואחרי זה כולם תולין ומיתה מכפרת. - וגם לשון הר"מ גומר, נראה כן. אך אי הוי הר"מ ס"ל כהירושלמי היה כותב כן בפירוש. וצ"ע כעת". עכ"ד.

דברי הירושלמי שכל חלק מהכפרה עושה מחצה או שלישי, והמנ"ח ס"ל דהכי ג"כ שיטת הבבלי

כב ונמצינו למדין מדברי הירושלמי, ולפי דברי ה"מנחת חינוך" כן הוא גם כן שיטת הבבלי, דצירוף אופני הכפרה הוא על ידי שכל אחד מכפר על חלק מהחטא. וכדאיתא בירושלמי, דתשובה ויום הכיפורים מועילים לכפר מקצת מהחטא, ויסורים מועילים לכפר עוד מקצת, ומיתה מועלת לכפר על מה שנשאר. ולכן בכריתות ומיתות בית דין, תשובה ויום הכיפורים עושים מחצוה והיסורים מחצה. ובחילול ה' התשובה ויום הכיפורים עושים שלישי, והיסורים שלישי, והמיתה משלים שלישי האחרון.

בארבע חילוקי כפרה

כו ביומא (פ"ו). איתא, שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אלעזר בן עזריה ברומי, שמעת ארבעה חילוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש, אמר שלשה הן ותשובה עם כל אחד ואחד. עבר על עשה

ביאור הגר"א בשם המפרשים כו"ב

ל) ובביאור הגר"א על התורה (ויקרא כ"ב, ל"ב) הובא בשם הגר"א, וז"ל: "ואיתא במפרשים דהא דתשובה לבד אינה מכפרת אלא עם יום הכפורים היינו תשובה מיראה, אבל תשובה מאהב לבד מכפרת". עכ"ד.

דברי החיד"א בספר "מדבר קדמות"

לא) ובספר "מדבר קדמות" (מערכת ת' אות י"ח) כתב הרב החיד"א, בזה"ל: "כתבו המפרשים דהשב מאהבה תיכף מתקבל, ובשב מאהבה לא נאמר ד' חילוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. דדוקא בשב מיראה בחלקות ישית למו רבי ישמעאל. אמנם אם שב בכל לב מאהבה, אינו מחוסר זמן, ותיכף מתקבל ברצון. - ויש ליתן טעם, דכיון דבשב מאהבה זדונות נעשו לו כזכיות, אם כן אין כאן לא תעשה וכריתות ומיתת בית דין כי אם זכיות". עכ"ד.

בביאור זדונות נעשו כזכיות

והנה כביאור החיד"א "דכיון דבשב מאהבה זדונות נעשו לו כזכיות, אם כן אין כאן לא תעשה וכריתות ומיתת בית דין כי אם זכיות", מפורש טפי במנחת חינוך, שכתב: "כיון דנעשין כזכיות אם כן למפרע הוה להו מצוות". עכ"ד.

@בחילוק בין תשובה מאהבה לתשובה מיראה

לב) וביומא (פ"ח:): איתא, אמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות, שנאמר (הושע י"ד, ב') שובה ישראל עד ה' אלקיך כי כשלת בעונך, הא עון מזיד הוא וקא קרי ליה מכשול. איני, והאמר ריש לקיש גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות, שנאמר (יחזקאל ל"ג, י"ט) ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה. לא קשיא, כאן מאהבה כאן מיראה. ע"ש.

ביאור ה"חפץ חיים"

ובביאור החילוק בין תשובה מיראה שלא מעבירה הזדונות לגמרי, אלא דעושה מהם שגגות. מה שאין כן בתשובה מאהבה מעבירה החטא לגמרי ועושה מזדונות זכיות. מצינו ב"קובץ מאמרים" בשם ה"חפץ חיים", דבתשובה מיראה אינו מתחרט על גוף העבירה, ולכן לא חשיב כתוהא על הראשונות. ודוקא כששב מאהבה מתחרט על גוף העבירה, דתוהא על הראשונות, ומהניא תשובתו לעקור העבירות מעיקר הדין.

דברי הגר"א ב"קובץ מאמרים" בשם הח"ח

לג) דהנה בספר "מסילת ישרים" (פרק ד') ביאר דסגולת התשובה אינה משורת הדין, אלא חסד גמור לפני משורת הדין. וז"ל: "כי לפי שורת הדין ממש, היה ראוי שהחוטא יענש מיד כו', ושלא יהיה תיקון לחטא כלל. כי הנה באמת איך יתקן האם את אשר עיות והחטא כבר נעשה כו', היוכל להסיר המעשה העשוי

תשובה, תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, שנאמר (תהלים פ"ט, ל') ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם. אבל מי שיש חילול השם בידו, אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין ומיתה ממרקת, שנאמר (ישעיה כ"ב, י"ד) ונגלה באזני ה' צבקות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותון.

דעת המנ"ח דד' חילוקי כפרה נאמרו רק בתשובה מיראה ולא בתשובה מאהבה

כז) והנה ה"מנחת חינוך" (מצוה שס"ד ס"ק ל"ה) חידש דהנך ארבעה חילוקי כפרה נאמרו דוקא בתשובה מיראה דאין זו תשובה גמורה. אבל תשובה מאהבה, דזדונות נעשו לו כזכיות (יומא פ"ו:), אם כן אפילו על החמורות מועיל, כיון דנעשין כזכיות, אם כן למפרע הוה להו מצוות". עכ"ד.

דברי החרדים בשם רבינו מאיר מטוליטולא

בח) וכבר כתב כן בספר החרדים (פרק ס"ה), וז"ל: "תנן במס' אבות (פ"ד מ"א) רבי אליעזר בן יעקב אומר כו', תשובה ומעשים טובים כתרס בפני הפורענות. - הקשה הרב רבינו מאיר מטוליטולא ז"ל דהך תניא (יומא פ"ו.) ד' חילוקי כפרה, עבר על עשה ועשה תשובה מיד מוחלים לו, עבר על לא תעשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, עבר על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורין ממרקין, ובעון חילול ה' שלשתן תולין ומיתה ממרקת, הרי ע"כ יסורין אפילו עם תשובה. - ותיירך דהתם בשב מיראה דזדונות נעשו לו כשגגות, והכא בשב מאהבה דעונות נעשו לו כזכיות". עכ"ד.

מבואר כדברי המנ"ח

ומבואר כהמנחת חינוך דבתשובה מאהבה אינו צריך לשאר ענייני הכפרה, ובהכי קמירי משנתנו (פ"ד דאבות מ"א) תשובה ומעשים טובים כתרס בפני הפורענות, דקמירי בתשובה מאהבה. והא דקאמר רבי ישמעאל תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין, היינו בתשובה מיראה.

בפירוש הרי"ף על העין יעקב

כט) והנה הרי"ף על העין יעקב, בסוגיא דיומא (פ"ו.), כתב כן. וז"ל: "דכל ענין זה [דד' חילוקי כפרה] הוא תשובה מיראה, וכן אם עבר על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה מיראה הוא תולה עד יום הכפורים עד שיבואו יסורין עליו, אבל בתשובה מאהבה אינה צריכה עוד לכלום". עכ"ד.

ג', כ"ב) שובו בנים שובכים, דמעיקרא שובכים אתם. פרש"י, כשתעשו תשובה מעלה עליכם כאילו תחילת החטא על ידי נעורת ושטות ושכבות. וכתוב ארפא משובותיכם. פרש"י, משמע מכאן ואילך, כבעל מום שנתרפא שמקצת שמו עליו. לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. – ובחילוק בין תשובה מאהבה לתשובה מיראה, פירש רש"י, בד"ה כאן כו', בזה"ל: "השב מאהבה נעקר עונת מתחלתו". עכ"ל. והיינו דזהו מעלה בתשובה מאהבה שמועלת לעקור את החטא למפרע. אבל תשובה מיראה אינה מועלת לעקור את החטא מלפרע אלא מכאן ולהבא. ולכן תשובה מיראה חשיב בעל התשובה כבעל מום שנתרפא, מה שאין כן בתשובה מאהבה חשיב כאילו לא עבר מעולם. – דבתשובה מאהבה מצטער על עיקר החטא, אבל מיראה הוא מכאן ולהבא.

ביאור ה"דברי אמת" המודש שאברהם אבינו היה ירא שמא הקב"ה רפאו לעתיד ולא לשעבר

לו) ובספר "דברי אמת" למהר"י בכר דוד (בדרוש ראשון), כתב: "ואמרו פרק בתרא ליומא, רבי חמא בר חנינא רמי כתיב שובו בנים שובכים, וכתוב ארפא משובותיכם, לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. ופרש"י, השב מאהבה נעקר עונו מתחילתו, מיראה כתיב ארפא דמשמע מכאן ולהבא הוא מרפא. – ובסוף פרק המדיר, מה בין חכם לרופא, חכם עוקר את הנדר מעיקרו, רופא מכאן ולהלן הוא מרפא. – ולע"ד זו היא כונת רז"ל ברבה פרשת לך לך, פרשה ל"ט סימן ט', עמך נדבות ביום חיליך, עמך הייתי בעת שנדבקת לשמי, בשעה שירדת לתוך כבשן האש וכו'. לך טל ילדותך, לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר שיש בי עון שהייתי עובד עבודה זרה כל השנים הללו. אמר לו הקדוש ברוך הוא לך טל ילדותך, מה טל פורח, אף עוונתיך פורחים. ומה טל זה סימן ברכה לעולם, אף אתה סימן ברכה לעולם הוי, ונברכו בך וכו'. – והרב בעל פרשת דרכים דף ז' כתב, שהוקשה למהר"ש יפה וכי לא היה אברהם יודע כי גר שנתגייר קטן שנולד דמי, ולא תזכרנה לו הראשונות, אפילו בירך את ה' ועבד עבודה זרה. ותיירץ מוהר"ש יפה דאכתי אברהם לא הוה גמיר. – והרב פרשת דרכים הקשה דאיך יתכן דאברהם לא גמיר דבר שתינוקות של בית רבן יודעין, מאחר שהוא יודע הלכות שמחדש הקב"ה. – ואני תמה על שני המאורות הגדולים, איך אישתמיט להו דברי הש"ס דוף פרק החולץ דף מ"ח, וז"ל תניא רבי חנינא בנו של רבן גמליאל אומר מפני מה גרים בזמן הזה מעונים ויסורין באין עליהם, מפני שלא קיימו שבע מצוות בני נח. רבי יוסי אומר גר שנתגייר קטן שנולד דמי, אלא מפני מה מעוניין לפי שאין בקיאיין בדקדוקי מצוות כישראל וכו'. הרי שגר שנתגייר אי קטן דמי או לא פלוגתא דתנאי היא". עכ"ד.

מן המציאות. אמנם מדת הרחמים היא הנותנת כו', ושהתשובה נתנת לחוטאים בחסד גמור, שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה כו', שהעון סר ממש מהמציאות ונעקר כמה שעכשיו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע, וזה חסד ודאי שאינה משורת הדין". עכ"ד.

ובספר "קובץ מאמרים" הקשה מקידושין (מ'), דאמרינן רבי שמעון בן יוחאי אומר אפילו צדיק גמור כל ימיו ומרד באחרונה איבד את הראשונות. ופרכינן, וניהוי כמחצה עוונות ומחצה זכויות. ומשני, אמר ריש לקיש בתוהא על הראשונות. ופרש"י, מתחרט על כל הטובות שעשה. וחזינן דהמתחרט על מצוות עשה שקיים, איבד את הראשונות מעיקר הדין בלא חידוש מיוחד כתשובה. וקשה אמאי אין החרטה מועילה גם בעבירות מצד הדין לעוקרם למפרע, כתוהא על הראשונות במצוות.

ויעוי"ש ב"קובץ מאמרים" שכתב: "ושאלתי דבר זה מכ"ק מרן בעל החפץ חיים זצ"ל, והשיב דבתשובה מאהבה הא דעוונות נעשו לו זכויות הוא לפנים משורת הדין. ותשובה מיראה אינה בכלל תוהא על הראשונות, שהרי אינו מתחרט על המעשה עצמו אלא שמתירא מהעונש, ואילו היה העונש נמחל לו לא היה מתחרט כלל על המעשה. עכ"ד. נמצא לפי דברי רבינו, דהא דתשובה מאהבה עוקרת את החטא הוא מצד הדין, דהא בתשובה מאהבה ודאי הוא תוהא על הראשונות". עכ"ד ה"קובץ מאמרים".

ביאור הגר"ב כיו"ב

לו) והנה כיו"ב ביאר בעל ה"ברכת שמואל", והובא בפתחיה לספר "חידושי ושיעורי מרן רבי ברוך בער", בזה"ל: "ובילדותי ביארתי דאם התשובה מיראה אם כן לא איכפת ליה מעצם העבירה, אלא שירא הוא מהעונש שבכך, ונמצא דהוא מתחרט רק על העונש. אבל אם התשובה מאהבה נמצא דמתחרט על עצם מעשה העבירה, וחוזר בתשובה מהעבירה גופא". עכ"ד.

ויעוי"ש שהוסיף: "אמנם עדיין אין ביאור זה מספיק, דאכתי אמאי נעשות לו זכויות על ידי התשובה. וביאר הגר"ח זצ"ל דכיון דאי אפשר למצות התשובה בלי שיחטא תחילה, הוי ליה החטא כמכשיר מצוה, ומשום הכי נהפכות העבירות לזכויות". עכ"ד. – וכיו"ב ביאר המבי"ט בספר "בית אלקים" (שער התשובה, פרק י"ד). וכ"כ החפץ חיים בספרו "שמירת הלשון" (ח"ב פרק א'). – וכבר כתב כן בדרשות הר"ן (דרוש ו').

בסוגיא דיומא פ"ו ע"א דהשב מיראה חשיב כבעל מום שנתרפא, והשב מאהבה נעקר החטא לגמרי

לה) וביומא (פ"ו). גרסינן, רבי חמא ברבי חנינא רמי, כתיב (ירמיה

חקרי משפט

עמותה לחקר המשפט היהודי
(ע"ר) מס' 580442473

לעמותה אישור מס הכנסה
לפי סעיף 46
לפקודת מס הכנסה.

משרד:

רח' הרב קוטלר 21 ב"ב,
טל/פקס: 03-5785091

דוא"ל:

chekermishpat@gmail.com

Chikrei Mishpat Institute

Office:

21 Harav Kotler St.
Bney Brak

Tel / fax: 03-5785091

ויעווי"ש בספר הנ"ל, שביאר המדרש: "ולע"ד שהיה ירא אברהם שמא הקב"ה רפאו לעתיד, אבל עדיין אותן העוונות לא נמחקו לגמרי, ואינן כמו שחכם עוקר את הנדר מעיקרו, ולפיכך היה ירא שמא יש בידו עדיין מאותן עוונות של עבודה זרה. - ואולי זה המדרש סובר כמ"ד גר שנתגייר לאו כקטן דמי. ולפיכך אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם עמך הייתי בעת שנדבק לשמי, והשלכת את עצמך לתוך כבשן האש, ושבת מאהבה גדולה. וכמ"ש זרע אברהם אוהבי. ומה טל פורח, אף עוונותיך פורחים. שמא תאמר מכאן ולהבא כמו ארפא משובותם ח"ו. אלא חכם עוקר את הנדר מעיקרו. ומה טל סימן ברכה, אף אתה סימן ברכה, כמ"ש ונברכו בך. ואם יש בידך עונות, לא היו מתברכין בך. ואמרו פרק כשם שאברהם היה עובד את המקום מאהבה". עכ"ד.

וסיים שם ה"דברי אמת", וז"ל: "ולע"ד זה טעם התנא שאמר לפי שאין עושין מאהבה אלא מיראה. והתוס' ז"ל הצריכו עיון דפרק כשם משמע ששניהם לשבח, ופרק היה נוטל משמע שניהם לגנאי. אבל לע"ד דהכא שניהם לשבח, וכמ"ש באחרון דיומא גבי ארפא משובתם. ועוד אמרו שם דהשב מאהבה עונות נעשו לו כזכיות, אבל השב מיראה נעשו לו כשגגות, ולפיכך אברהם ודוד נעשו להם כזכיות, ולפיכך לך טל ילדותך". עכ"ד.

